

Lek og samhandling med et barn med autisme

Lena Brennskag Nettum

Oscar var to og et halvt år og gikk i barnehage. Han ble beskrevet som en glad og fornøyd gutt, aktiv og nysgjerrig, men som i liten grad var i samspill med de andre barna. Han var vandrende og søkende, med lite blikkontakt og uten funksjonelt språk. Han ble ofte sint og frustrert. Han tok lite initiativ til kontakt med andre barn, og barnehagelærerne reagerte på lite parallelllek. Der de andre barna var opptatt av hverandre, imiterte hverandres lek eller ønsket å leke med den samme gjenstanden, var Oscar ofte for seg selv der han utforsket leker på egenhånd og på egne måter. Han så derimot ut til å kose seg på fanget til de voksne han var trygg på. Oscar brukte mye tid på å løpe frem og tilbake på avdelingen, eller snurre rundt i ring. Han mistet fort fokus på det han holdt på med. Han hadde også sine favorittleker som han gjerne gikk og holdt på, for eksempel biler eller duploklosser. Det måtte være to identiske, og han brukte mye krefter på å passe på disse, holde de mot hverandre, sammenlikne dem, studere dem. Det hindret ham i lek og deltakelse i andre aktiviteter. Det var også svært vanskelig for ham om de ble tatt fra ham. Foreldrene til Oscar var bekymret for språkutviklingen hans. Barnehagen så konturene av stereotyp atferd, flyktig kontakt og store raseriutbrudd. Barnet fikk etter hvert vedtak om spesialpedagogisk hjelp, han fikk støttepedagog noen timer om dagen, barnehagen fikk veiledning og hjelpe-tiltak ble satt i gang.

Første møte

Personalet i barnehagen opplevde det vanskelig å finne hensiktsmessige måter å være sammen med Oscar på. Det var utfordrende å finne aktiviteter som fenget ham og å finne leker de kunne være sammen om. Det ble også beskrevet at han likte musikk, at han gjerne danset og snurret fornøyd rundt til musikken. Vi hadde god erfaring med at musikkterapi kan være et godt tilbud der vi strever med å finne gode aktiviteter som fenger barnet til deltakelse og samhandling. Oscar fikk tilbud om musikkterapi ukentlig på musikkterapirommet på fagsenteret sammen med støttepedagog. Her er utdrag fra logg etter første time:

Oscar kommer inn i rommet, og går rett til djemben. Han spiller, ser på meg, venter på svar? Deretter hyppige skifter i aktivitet, han drar støttepedagog Mona mot døra hver gang han blir lei. En gang løfter han gitaren fra gulvet og gir til meg. En invitasjon? Han spiller med fingrene BAK strengene. Jeg forsøker å imitere. Jeg opplever at han er tilstede i samspillet, at han er utforskende på instrumentene. Vi spiller regnstav, og han lager en «harkelyd» med stemmen. Jeg svarer på denne lyden. Jeg teller til tre før jeg snur regnstaven på nytt. Han blir med på denne handlingsrekken, følger bevegelsene, ler og lager lyd med stemmen. Han vil stadig ut av døra, men blir lett hentet inn igjen ved skifte av aktivitet. Jeg opplever en del fokus mot det vi gjør, kanskje ikke så mye mot meg som person.

Samspill og relasjon

Som musikkterapeut er jeg opptatt av å speile barnet, å tone meg inn på ham og delta i hans aktiviteter (Nettum, Thiedemann & Aagre, 2011). Jeg var nysgjerrig på hvem han var, hva han likte å gjøre, hvilke uttrykk han hadde og hva han mestret. Jeg fulgte ham rundt i rommet, hele tiden på let etter kontaktpunkter. Når han strøk fingrene over gitarstrengene, gjorde jeg det samme. Noen ganger la jeg på en lyd med stemmen, sang en tone. Om han så i min retning, forsøkte jeg å møte blikket hans. Når han gikk videre til trommene, fulgte jeg etter, imiterte ham da han skrapte på trommene, møtte blikket hans igjen. Da han snudde ryggen til meg, ventet jeg til han var klar igjen. Jeg forsøkte å speile stemningen han uttrykte, svare på lydene, matche bevegelsene. Jeg overdrev mine responser og fulgte ham i alt han gjorde. Jeg ville at han skulle oppdage meg, jeg ville formidle at jeg ønsket å være sammen med ham. Oscar viste meg hvem han var. Jeg fikk kjenne på kroppen hva han gjorde, ved at jeg gjorde det samme. Min nære tilstedeværelse ga meg også mulighet til å observere ham tett på. Jeg så at han kommuniserte, og ønsket å bygge videre på hans egne kommunikasjonssignaler.

Jeg knytter arbeidet mitt opp til teorier om spedbarnsutvikling og relasjonell utvikling. For flere tiår siden beskrev Colwyn Trevarthen spedbarnets samspill med nærperson (mor), og brukte musikalske termer i disse beskrivelsene. Også i senere år har sammenhengen mellom musikalitet og mellommenneskelig samhandling blitt belyst. (Malloch & Trevarthen, 2010). Donald Winnicott (Winnicott, 2003) beskriver hvordan barnet utvikler seg i samspill med omgivelsene, at støttende voksne hjelper barnet å realisere sitt potensial. Han legger også vekt på lekens betydning i samspillet og utviklingen. Daniel Stern (Stern 1991, 2007; Johns & Svendsen, 2012) skriver

om spedbarnets utvikling av selvet i et relasjonelt perspektiv. Ettersom mennesket utvikler seg i samspill med andre, vil selvutvikling og relasjonsutvikling være to sider av samme sak. Sterns modell for beskrivelse av selvutvikling blir dermed et viktig verktøy for meg i forhold til hvordan jeg skal arbeide med barnets utvikling. Områdene for selvfølelse sier noe om hva jeg kan forvente i samspillet, og hvor jeg må bidra for å hjelpe barnet videre. Det er viktig for meg å finne barnets iboende evne til sosial interaksjon, også der disse er svake eller annerledes.

Teori og målsetting

Det er viktig å se disse teoriene i sammenheng med barnets faktiske alder. Jeg kan ikke umiddelbart finne likhetstrekk mellom et spedbarns uttrykk og en treåring med spesielle behov. Likevel gir det meg en forståelse for hvordan jeg skal se barnet, og hvordan jeg kan møte barnet i sin utvikling. Teoriene hjelper meg å danne et grunnlag for målsetting og arbeid videre. Vi vet at mennesker utvikler seg i samspill med andre. Hvordan skal vi da hjelpe barn som ikke naturlig søker denne kontakten, som ikke naturlig imiterer og følger hva andre gjør? Hvordan kan vi møte et barn affektivt som ikke leser våre gjensvar på samme måte som andre barn?

I min musikkterapeutiske praksis har jeg alltid noen overordnede målsettinger:

I musikkterapien er det et overordnet mål at det arbeides for barnets personlige vekst og utvikling. Det skal skapes en trygg arena der barnet får utvikle seg gjennom musikalsk og sosialt samspill. Barnet skal oppleve musikkterapien verdifull gjennom medbestemmelse, glede- og mestringfølelse i aktivitetene, og ved trygghet i situasjonen. Tilbudet tilrettelegges på barnas premisser. Barnas ressurser og interesser, barnas eget initiativ, ligger hele tiden til grunn for arbeidet.

Mine møter med Oscar handlet også om disse målsettingene. Ved å være sammen med barnet i de naturlige her-og-nå-situasjonene som oppstår, finner vi rom for utvikling (Stern, 2007). Jeg har et ønske om at barnet skal kjenne at det selv kan påvirke samhandlingen, at det deltar på egne premisser. Når det er aktivt deltakende og vi tør å vente på barnets oppdagelse av seg selv i samspillet, opplever jeg at den indre motivasjonen øker. Denne indre motivasjonen kan bli en viktig drivkraft videre.

Jeg må også ha kunnskap om barns språkutvikling. Særlig er jeg opptatt av det som skjer i språket før verbalspråket oppstår. Mange av barna jeg jobber med befinner seg her, også Oscar. Vi ser at den førspråklige kommunikasjonen inneholder mange musikalske elementer som kan la seg overføre til musikkterapeutisk improvisasjon.

Et gryende selv

Jeg observerte Oscars bevegelser rundt i rommet, fra det ene til det andre, flyktig i kontakten. Jeg mente det kunne minne om et spedbarns fornemmelse av et gryende selv, jf. Daniel Sterns selvutviklingsmodell (Stern 1991; Johns & Svendsen 2012). Det gryende selv handler om organisering av kroppslige sanseopplevelser via interaksjon med omsorgsgiver og helhetssansing. Han viste også tegn på kjerneselv, som Stern beskriver at vokser frem ved tre måneders alder. Han kunne være bevisst seg selv i sammenheng med omgivelsene og oss som samspillspartnere. Han kunne delta i en-til-en-samspill med enkle dialoger der jeg imiterte ham, overdrev mine responser og fanget opp hans signaler.

Oscar ligger på ryggen på gulvet med fingrene i munnen. I sin egen verden? Jeg tar tak i føttene hans, løfter dem opp, bøyer meg over ham. Han ser i min retning. Jeg lener meg over ham med føttene hans mot magen min, bøyer bena hans, lager forventningslyd: Ååååå Det jeg håper på, skjer: Han strekker bena ut, «sender meg» oppover, jeg hopper høyt, overdriver, sier Oiiii! Vi har blikkontakt, et smil? Vi gjør dette mange ganger.

Noen ganger, og stadig oftere videre ut i forløpet, så jeg konturene av et subjektivt selv. Vi kunne veksle på innspill og svar i ulike intensiteter, og jeg opplevde intersubjektivitet. Jeg opplevde at vi delte intensjon, felles fokus og følelser i samspillet. Jeg tenker at barnet har nådd langt i sin relasjonelle utvikling når jeg definerer ham mot et subjektivt selv. Ved å se barnet i lys av denne modellen, fikk jeg en bedre forståelse for den relasjonelle utviklingen som fant sted hos Oscar.

Jeg fortsatte å følge Oscar rundt i rommet de neste gangene. Jeg hadde observert flere førspråklige ferdigheter vi kunne spille videre på, da vi utforsket og lekte med blikk, gester, lyder, felles fokus, handlingsrekker, pauser. Ganske tidlig viste han også tegn til å ville ha med støttepedagogen inn i samspillet. I begynnelsen var han innom henne på sine vandringer, som en trygg nærpersion. Vi så at om han likte et instrument svært

godt, ga han det til henne. Det var som om han ønsket at hun skulle passe på det. En periode befant hun seg ofte sittende med djembe, gitar, rytmeegg og spillekøller i fanget. Jeg brukte tid på å få ham til å forstå at jeg ikke ønsket å ta fra ham tingene, men å være sammen med ham om dem.

Utredning og diagnose

Etter de tre første møtene våre dro barnet på to ukers utredning, testing og intensiv opplæring. I løpet av oppholdet beskrives det at han søkte lite blikkontakt, og at han viste lite interesse for å imitere både lyd, ord og bevegelser i treningssituasjoner. Jeg kjente igjen beskrivelsen. De så at barnet ikke pekte og dermed ikke rettet andres fokus mot sitt eget, men at han kunne håndlede nærpersioner mot det han ønsket. Han tok kontroll over gjenstander og brukte dem på spesielle måter. Han motsatte seg å variere bruken av gjenstandene. Jeg tenker at dette samsvarer med beskrivelsen fra barnehagen, der han for eksempel holdt fast i to dupløklosser for å sammenlikne og parallellkjøre dem. Det lages et treningsopplegg som skal hjelpe barnet å lære ulike ferdigheter. Etter oppholdet fikk Oscar også diagnosen barneautisme. Det bekreftet hva vi hadde sett at han strevet med.

Oscar kom tilbake og virket sliten og kanskje litt stressa. Det hadde vært intensive uker. Jeg valgte å møte ham som jeg hadde møtt ham tidligere. Vi hadde startet en relasjon jeg gjerne ville at skulle utvikle seg videre. De små øyeblikkene av kontakt, kommunikasjonen og erfaringene vi hadde sammen, måtte få lov å utvikle seg videre.

Om jeg hadde satt ham på en stol og fortalt ham hva han skulle gjøre, eller tenkt at jeg skulle hjelpe ham inn i musikalske aktiviteter, ville han blitt sint og frustrert. Om jeg satte meg ved piano eller gitaren for å følge ham med musikken slik vi kan gjøre i musikkterapien, ville han blitt urolig og ikke forstått hva som skjedde. Jeg mente han var en gutt som trengte å bevege seg rundt i rommet og ta inn verden litt etter litt på sin måte. Han tok litt på instrumenter eller andre ting han måtte finne på sin vei i forbifarten. Han var innom oss i kontakt, før han vandret videre. Jeg måtte fysisk følge barnet og være tett på. Jeg beveget meg sammen med ham, krøp under matta med ham, hoppet langs pianoet, hang på tromma, lå på gulvet, klatret på benken, banket på vinduet.

Oscar krabber under gymmatta på gulvet. Jeg kryper etter. Han ligger helt stille med ryggen mot meg, puster dypt. Jeg kjenner hvor rolig det er å ligge under der. At pustelyden høres annerledes ut. Lyd og lys utenfor «hulen» blir dempet, utestengt. Jeg forsøker å skrape på matta, det blir en hul lyd. Han møter ikke dette. Etter en stund krabber han ut og jeg følger etter. (...) Han krabber under matta igjen. Jeg foreslår at Mona kan krype inn sammen med ham, så hun også kan kjenne hvordan det er. De forsvinner inn i den blå hulen ...

Jeg gjenkjente beskrivelsen fra utredningen og diagnostiseringen av barnet. Likevel var det få av loggbeskrivelsene fra timene våre som understreker dette. Diagnosen sier oss at han strever med sosial interaksjon, kommunikasjon og stereotyp atferd. Vi fokuserte på relasjonen og samhandlingen, på magiske øyeblikk som oppsto der og da, på her-og-nå-situasjonen og dens egenverdi (Stern, 2007). Vi tenkte at all utvikling springer ut fra dette. Støttepedagog Mona gjorde det samme i barnehagen; det var denne samspillsformen som fungerte med Oscar. Vi møtte ham som han var, og gikk videre sammen med ham derfra, vi improviserte og lekte med endringer hele tiden. De to like duploklossene som av og til var med inn i timen, fikk liten plass i alt vi holdt på med, og de var sjelden til hinder. Den flyktige kontakten ble en del av hvordan vi var sammen, og hans ønske om gjentakelser ble møtt uten rigiditet.

Begynnende dialog

Vi opplevde små endringer hos Oscar; litt mer utholdenhet i aktivitetene, noen flere lyder i kontakten. Hjemme var Oscar glad i å se på barne-tv. Vi gjenkjente noen av lydene fra favorittserien hans. Vi imiterte lydene og de ble et «språk» vi snakket med ham. Kunne det minne om en dialog? I hans bevegelser rundt i rommet begynte vi å se tegn til at han var innom oss for kontakt, ikke bare for å samle instrumenter eller fordi vi skulle hjelpe ham med å få tak i noe.

Han finner det gjennomsiktige teppet i kurven i hylla, tar det fram og ser på det. Jeg tar det fra ham med et lurt smil og legger det over hodet mitt. Jeg røsker det fort bort igjen før jeg mister oppmerksomheten hans, og roper "BØ!". Han ser på meg, smiler? Jeg gjentar. Gjør det samme igjen og igjen. Oscar smiler og ser på meg. Han holder fokus, tar seg noen runder rundt i rommet, men er tilstede i det jeg gjør, følger med, smiler, ser på meg. Etter mange gjentakelser

tar jeg teppet over hans hode, drar det vekk igjen med det sammen brølet. Så min tur, så hans tur. Blikkontakt og god latter. Samspill. Intersubjektivitet?

Oscar viftet med armene slik han gjør når han er begeistret, og han lo da vi lekte denne nye leken. Ikke den usikre latteren som vi tolker som «nå vet jeg ikke helt hva som skjer og hva som forventes av meg». Dette var en ekte latter, latteren fra magen. Vi hadde utviklet noe nytt vi kunne gjøre sammen. Leken gjentok seg fra gang til gang, og jeg var mitt ansvar bevisst for å føre den videre og være i utvikling. Jeg brølte på ulike måter, med ulik intensitet, tonehøyde, lengde, og etter hvert erstattet jeg lydene med andre lyder. Slik kunne jeg unngå en fastlåst rigiditet som vi kan møte hos barn med autisme, selv om vi gjentok og gjentok. Oscar fant stadig tilbake til denne leken: Han fant frem teppet, ga det til meg. Etter hvert begynte han også å instruere meg hvordan jeg skulle si "BØ!". Han lo fornøyd om jeg greide det riktig. Leken var helt og holdent på hans premisser. Jeg deltok med å styre teppet, laget pauser og lyder. Han viste tydelig om jeg gikk for langt, så jeg kunne justere meg tilbake til ham. Etter hvert inviterte han også Mona, støttepedagogen som var tilstede i alle timene, inn i leken. Han ga henne teppet, hun skulle delta. Vi fikk en veksling mellom tre personer i stedet for to; en stor endring. En dyade er liten og oversiktlig, «du og jeg, jeg og du». Tre personer er plutselig en gruppe.

Dette minner om en klassisk borte-tittei-lek man gjør med små barn. Samtidig måtte leken inneholde noen elementer som passet for Oscar og hans alder: Det kraftige brølet og det spennende teppet ble en utvidelse av leken. Monas deltakelse var et stort skritt, og det var han som inviterte henne inn. Vi så det som en stor bragd at han så tydelig initierte kontakt.

Ukene gikk, og vi observerte at han kom tilbake til de samme stedene i rommet, der vi gjorde noe tilnærmet likt. Vi begynte å lage oss et repertoar sammen, en samling ulike «leker» vi pleide å gjøre. Det var mange gjentakelser, både innad i timen og fra gang til gang, men det utviklet seg sjelden til en rigiditet av den grunn. Stadige utvidelser av repertoaret, små endringer for eksempel i tempo, plassering i rommet, tonehøyde og innføring av nye elementer gjorde repertoaret dynamisk og levende.

Musiske møter

Jeg ønsker å dele denne historien av flere grunner. Jeg ønsker å synliggjøre mitt arbeidsfelt i spesialpedagogikkens verden, i arbeid med de minste barna. Jeg er en del av det spesialpedagogiske vedtaket (etter §19a i Barnehaeloven) og bidrar inn i arbeidet for å fremme utvikling hos barnet. Men som musikkterapeut driver jeg ikke spesialpedagogikk med musikk, men jeg er musikkterapeut i møte med barn med ulike utfordringer. Jeg jobber improvisatorisk i musiske møter med små mennesker. Jeg er opptatt av at nærheten og tilstedeværelsen med barnet også er bokstavelig og fysisk. Den tradisjonelle musikkoppfatningen kan noen ganger være til hinder i våre samspillsformer. En tradisjonell improvisasjonsbasert musikkterapisetting der barnet spiller tromme og jeg møter barnets spilling i improvisasjon på piano, kan fort bli for snever for de små barna jeg treffer. Kanskje den også blir for snever for meg? Jeg må legge vekk den voksenstyrte agendaen og hengi meg fullt og helt til barnet og det han bringer inn i samhandlingen. Jeg må bruke rytme, bevegelse, stemme og stillhet, og mye kropp. Jeg må leke at duploklosser er biler som kjører på tromma for å vise anerkjennelse for hans væremåte, før vi kan gå videre. Jeg må hoppe høyt i luften når Oscar beveger føttene for å få kontakt og holde fokus. Jeg må brøle høyt under teppet for å vekke hans oppmerksomhet og lokke frem smilet i dialogen. Jeg må krabbe under matta for å kjenne hvordan det er å være Oscar akkurat i dag.

Oscar er et barn som har satt sterke spor. Han var svært flyktig og unnvikende i kontakten, men også utagerende og sint med mye frustrasjon. Han var veldig fysisk, både i kos og sinne. Han kunne roe seg når vi holdt ham hardt inntil oss, vugget frem og tilbake og pustet rolig. Vi fikk kontakt i voldsomme overdrivelser; hopping og brøling. Det var med å skape en nær relasjon. Vi følte at vi jobbet hardt, men også at vi nådde frem. Vi hadde glede av de stadige små fremskrittene vi så hele veien – det ekstra blikket, det lure smilet, den nye lyden, øyeblikkene med intersubjektivitet, en time uten sinne og frustrasjon. Han utvidet stadig lydene sine, og etter hvert ble lydene ord og innlærte setninger. Det var ofte setninger fra barne-tv uten særlig mening i situasjonen, men med tiden så vi at setningene fikk innhold. Uttrykk som «Å nei, jeg falt ned!», som han tidligere kunne gå rundt og si, kom når han faktisk falt, eller lot som han falt. Etter hvert fikk han også egne ord, han kunne sette ord på noen behov, han kunne svare på enkle spørsmål slik at han opplevde større grad av autonomi.

I dag er Oscar snart skolebarn. Han lærer mye på «jobberommet» i barnehagen; læringsstrategier og språk. Men han deltar også i lek med andre barn. Han oppsøker de andre barna, benevner flere av dem ved navn, og liker godt å gjøre det samme som

de andre. Særlig liker han å løpe etter, eller sammen med, de andre store guttene. Han kjører også lekebiler på gulvet sammen med dem. I musikkterapien liker han fremdeles at vi gjør det samme fra gang til gang. Jeg innfører de små endringene. Vi snakker sammen om hva vi skal gjøre. Om han har en vanskelig dag, kan jeg ta ham på fanget og senke kravene for timen. Om han er i godt humør og klar for utfordringer har jeg nå innført noen krav jeg tenker passer for en stor Oscar: Vi sitter på stolen når vi synger «hallo og ha det», og vi fullfører det vi har begynt på. Jeg kan utfordre hans behov for kontroll ved å strekke ut tiden litt i det vi gjør, ved å bestemme noen av aktivitetsrekkefølgene. Han trenger å øve seg litt på dette nå. Vi er ikke alltid enige, men vi leker, musiserer og har det gøy sammen!

Skal vi synge «ha det bra», Lena?

- *(ler, da vi så vidt har begynt timen) Nei, ikke nå. Vi kan synge «ha det bra» etterpå! Først kan vi synge Mikkell Rev? (som vi sang så mange ganger og så fint forrige gang).*
- *Neida!*
- *Neivel? Hva vil du vi skal gjøre da?*
- *Kan du blåse store såpebobler, Lena?*
- *OK. (Han elsker å blåse såpebobler, og vi lager rare lyder når vi sprekker de største boblene. Vi ler og leker sammen lenge. Mona følger med fra sidelinja.)*
- *Hva vil du synge nå da, Oscar?*
- *«Ha det bra»? (han smiler lurt)*
- *(jeg smiler tilbake) Nei, vi kan vel ta en sang til først?*
- *Javel, reven ... (Vi synger Mikkell Rev, alle tre vers, mens vi deler blikk, smil, oppmerksomhet og opplevelse.)*
- *Så er det endelig tid for den mest kjente sangen, den vi alltid synger, uansett: Vi avslutter med våre faste to vers av Ha det bra, jeg får en lett klem og et «Ha det, Lena», før Oscar går ut av døra sammen med Mona for å leke «Lynet McQueen» med kompisene.*

Litteratur

- Johns, U. T. og Svendsen, B. (2012). Utviklingsrettet intersubjektiv terapi med barn. I I. Egebjerg (red.) *Utviklingsrettet intersubjektiv psykoterapi med barn og unge*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Malloch, S. og Trevarthen, C. (2010). *Communicative musicality. Exploring the basis of human companionship*. Oxford: Oxford University Press.
- Nettum, L. B., Thiedemann, M. og Aagre, G. (2011). Barnet viser vei. *Musikkterapi 2*, 6-14.
- Stern, D. (1991). *Barnets interpersonelle univers*. København: Hans Reitzels forlag.
- Stern, D. (2007). *Her og nå. Øyeblikkets betydning i psykoterapien*. Oslo: Abstrakt.
- Winnicott, D. W. (2003). *Leg og virkelighet*. København: Hans Reitzels forlag.